

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

Доценко Віктор Олегович

УДК: 94(477.7):32

**ЄВРЕЙСЬКЕ ГРОМАДСЬКЕ ЗЕМЛЕОБЛАШТУВАННЯ В УКРАЇНІ
(20-ті – 30-ті роки ХХ століття)**

07.00.01 – історія України

Автореферат
дисертації
на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2005

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі історії та історіософії Інституту історії та філософії педагогічної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник доктор історичних наук, професор
Журба Михайло Анатолійович,
Національний педагогічний
університет імені М.П. Драгоманова,
професор кафедри історії слов'ян і
українознавства.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук,
старший науковий співробітник
Кучер Володимир Іванович,
Інститут політичних і етнонаціональних
досліджень НАН України,
старший науковий співробітник;

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
Овчаренко Петро Дмитрович,
Комітет Верховної Ради України
з питань прав людини,
національних меншин і міжнаціональних
відносин, заступник завідувача Секретаріату.

Провідна установа Донецький національний університет,
історичний факультет, кафедра історії України,
Міністерство освіти і науки України, м. Донецьк.

Захист відбудеться „20” січня 2006 р. о 16.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.02 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий „17” грудня 2005р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Стоян Т.А.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЇ

Вступ. Актуальність теми дослідження. На сучасному етапі творення незалежної, правової, демократичної держави та інтеграції України до європейського співтовариства дедалі більшої гостроти набуває проблема становлення громадянського суспільства. Розвиток громадянського суспільства на основі міжнаціональної та міжконфесійної толерантності є актуальним завданням української держави. На сьогодні існує потреба у розбудові системи громадських організацій національних меншин, які б своєю діяльністю забезпечили рівні можливості в задоволенні потреб усіма громадянами з урахуванням національних особливостей етносів, які проживають в Україні.

Допомогти в побудові громадянського суспільства може осмислення історичного досвіду становлення і розвитку громадської ініціативи різних національних груп. Звернення до питань розвитку єврейської громади в 20-30- роки ХХ століття, практики вирішення проблем єврейського населення містечок Правобережної України надзвичайно актуальне, оскільки глибокий аналіз минулого допоможе у здійсненні виваженої державної політики щодо побудови політичної системи з урахуванням інтересів всіх її суб'єктів, зокрема і різних національних груп.

Розуміння історії громадського руху різних етносів, аналіз історичного досвіду участі національних меншин у політичних процесах, пов'язаних із збереженням власної ідентичності та самобутності допоможе уникнути помилок у розбудові громадянського суспільства і правової демократичної держави.

Актуальність дослідження даної теми обумовлена також тим, що у вітчизняній історіографії не було окремої праці, присвяченої аналізу зазначеної проблеми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах науково-дослідної теми „Проблеми гуманітарних наук”, розробка якої проводиться в Інституті історичної освіти та Інституті історії та філософії педагогічної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова 29 листопада 2001 р., протокол №4.

Об'єктом дослідження є політика більшовицького режиму щодо єврейської громадської ініціативи в контексті політичних та соціокультурних перетворень в Україні.

Предметом дисертаційного дослідження є зміст, форми, напрямки, специфіка та наслідки діяльності Товариства по землеоблаштуванню єврейських трудящих в Україні, його взаємодія з органами радянської владної вертикалі та іншими єврейськими громадськими організаціями.

Географічні межі дослідження охоплюють підконтрольну більшовицькому режиму територію України з урахуванням тогочасного адміністративно-територіального поділу.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період від початку 1920-х років, що ознаменувалися створенням Товариства по землеоблаштуванню єврейських трудящих, і доведені до кінця 1938 року, коли органи державної влади своїми рішеннями фактично ліквідували єврейський громадський рух.

Метою дослідження є комплексне вивчення особливостей взаємодії більшовицьких владних структур і єврейських громадських добровільних організацій на прикладі Всеукраїнського ТЗЕТу; визначення ступеню залежності добровільного громадського руху єврейських переселенців від більшовицької влади; переосмислення укорінених поглядів щодо впливу компартійної системи на здійснення політики коренізації єврейського населення України впродовж міжвоєнної доби.

Відповідно до поставленої мети були сформульовані основні наукові **завдання**:

- вивчити та проаналізувати стан наукової розробки теми та охарактеризувати джерельну базу дослідження;
- з'ясувати передумови, історичні обставини, етносоціальну базу створення товариства в місцях проживання єврейської національної меншини;
- висвітлити еволюцію партійно-державної політики щодо товариства і виявити загальне та особливе в цьому процесі для інших громадських організацій того періоду;
- визначити особливості функціонування товариства в сфері соціально-економічної, переселенської і культурно-освітньої допомоги єврейству України;
- розкрити роль товариства у створенні механізму насадження уніфіковано-тоталітарної форми організації селянських громад в ході переселенської кампанії, що здійснювалася більшовицьким режимом.

Методологія та методика дослідження. Головними методологічними принципами дослідження є наукова об'єктивність, історизм, історичний плюралізм та поєднання цивілізаційного і стадіального підходів до вивчення діяльності Всеукраїнського ТЗЕТу в 1925-1938 рр. Для реалізації визначеної мети передбачене залучення 3-х груп методів опрацювання матеріалів за предметом дослідження, а саме: загальнонаукові методи дослідження, серед яких міждисциплінарні статистичні методи; спеціальні історичні методи; спеціальні соціостатистичні методи (з метою обробки масиву показників становлення та діяльності єврейських державних та громадських організацій, зокрема ТЗЕТу). Загальнонаукові методи використовувалися в дослідженні для підбору та обробки фактичного матеріалу, що пов'язаний з діяльністю товариства, а також для аналізу за

допомогою наявних в історичній науці концепцій використання ТЗЕТу для проведення визначених радянським компартійним режимом перетворень.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у тому, що автором одним із перших в сучасній українській історіографії здійснено комплексний конкретно-історичний аналіз праць з діяльності Товариства по землеоблаштуванню єврейських трудящих в 1925-1938 році у контексті здійснення комунізації та радянзації українського єврейства, розкрито головні об'єктивні і суб'єктивні чинники формування основ аграрної політики стосовно єврейської громади Правобережної України в другій половині 20-х – першій половині 30-х років ХХ століття та детально охарактеризовано участь товариства в її реалізації. Автор систематизував і детально описав види опору єврейського населення політиці радянзації, яку проводило компартійне керівництво серед жителів містечок Правобережної України та єврейських сільськогосподарських колоній.

З нових методичних позицій теорії перехідних періодів та системних суспільних змін здійснено об'єктивний, критичний аналіз впливу товариства на реалізацію аграрної політики комуністичним режимом щодо єврейського населення України, втілення в життя політики центральних і регіональних державних і партійних органів СРСР та УСРР в 20-30-ті роки ХХ століття з перетворення суспільних відносин в єврейському містечку Правобережної України у цілому, і аграрних, зокрема.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали та наукові результати дослідження можуть бути використані для подальших наукових пошуків при вивченні історії єврейської громади України, написанні монографій з історії діяльності громадських організацій національних меншин доби формування тоталітарного режиму в УСРР. Матеріал дисертації допоможе у формуванні загальних засад політики урядових структур щодо громадських об'єднань на сучасному етапі, виробленні виваженої концепції державної етнополітики. Досвід участі єврейської громадськості в господарському та національно-культурному будівництві може допомогти численним національно-культурним товариствам у справі залучення етнічних меншин до різних галузей суспільного життя.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження були оприлюднені на науково-практичних конференціях, а саме: на I Міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених та студентів “Громадянська освіта: історія, проблеми та перспективи” Буча, 21-22 квітня 2004 року; 12 щорічній Міжнародній науково-практичній конференції “Соціально-економічні, політичні та етнонаціональні чинники буття народу в системі українознавства”, Київ, 21-22 жовтня 2004 року; Міжнародній науковій конференції “Історія та культура Лівобережної

України”, Ніжин, 2001; 12 Міжнародній науковій конференції “Єврейська історія та культура в країнах Центральної та Східної Європи – “Єврейське краєзнавство та колекціонування”, Київ, 23-25 серпня 2004; Міжнародній науковій конференції “Голокост в Україні у регіональному і загальнолюдському вимірі” до 60-річчя трагедії Янівського концтабору у Львові, Львів, 18-20 листопада 2003 року; Міжнародній науковій конференції „Діалог культур в поліетнічному світі”, 19 – 21 травня 2005 р; 13 міжнародній науковій конференції „Єврейська історія та культура в країнах Центральної та Східної Європи – історія та культура радянського єврейства” 29 –31 серпня 2005 р; п’ятих, шостих, сьомих, восьмих та дев’ятих Запорізьких єврейських читаннях, 18-19 травня 2001, 18-19 квітня 2002, 15-16 травня 2003, 13-14 травня 2004 та 14-15 квітня 2005р; 18 наукових читаннях „Культура народів Причорномор’я з давніх часів до наших днів” м. Сімферополь; 6 Таврійських наукових читаннях, травень 2005.

Публікації. Основні результати дослідження були оприлюднені в одній монографії, опублікованій у співавторстві та 13 авторських публікаціях, з них 4 статті у фахових виданнях.

Структура дисертації зумовлена змістом проблеми, предметом та методами дослідження. Робота складається із вступу, чотирьох розділів (восьми параграфів), висновку і списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг дисертації – 230 сторінок, з них основний текст – 188 сторінок, список використаних джерел та літератури – 51 сторінка (637 позицій).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У *вступі* обгрунтовано актуальність обраної теми, визначено предмет та об’єкт, хронологічні межі, мету, завдання і методологічну базу дослідження, вказані наукова новизна, практичне значення дисертації та апробація одержаних результатів.

У *першому розділі* „Історіографія та огляд джерел” аналізується стан наукової розробки проблеми, дається характеристика використаних джерел.

Історіографія проблеми. Історіографія історії ТЗЕТу в Україні та процесів втілення в життя більшовицьким режимом програми земельного облаштування єврейської громади України відповідає загальноновизнаній науковій періодизації розвитку історичної науки в Україні і умовно поділяється на чотири періоди: перший період – 20-ті- початок 30-х років ХХ століття; другий – середина-кінець 1930-х рр.; третій – 1950-80-ті роки; четвертий – 1990-ті роки.

Перший період характеризується відсутністю праць професійних істориків.¹ Переважно в 1920-ті роки виходили статті, аналітичні нариси, присвячені політиці радянської влади щодо єврейської меншини України.² Окремі публікації присвячувались становищу єврейського містечка Правобережної України. У статтях та публіцистичних оглядах змальовувались досягнення ТЗЕТу та КОМЗЕТу в реалізації програми переселення містечкових євреїв на Південь України.³ Авторами зазначених праць були керівники товариства, державні та партійні функціонери. Для публікацій того часу характерна односторонність у поданні фактів. В матеріалах важко знайти негативні данні про діяльність центральних структур та місцевих філій товариства. Часто головною метою публікацій була пропагандистська та агітаційна робота серед єврейських переселенців та членів ТЗЕТу.

Протягом 1930-х років поступово зникли праці, присвячені українському єврейству часів становлення тоталітарного режиму в СРСР.⁴ Автори публікацій поступово відійшли від висвітлення питань переселення в межах України та участі в ньому товариства. Усе більше виходить агітаційних та пропагандистських матеріалів, зокрема, про антирелігійну роботу товариства, організацію проведення лотерейних кампаній.⁵ Значна кількість праць учасників

¹ *Ларін Ю.* Зачем переселяют евреев на землю? // *Спутник агитатора.* – 1927. – № 2; *Что такое ОЗЕТ?* – Л., 1926; Общество по земельному устройству трудящихся евреев в СССР. Первый Всесоюзный съезд "ОЗЕТ" в Москве. 15-20 ноября 1926г. Стенографический отчет. – М.: ЦП ОЗЕТ, -1927; *Коменшт ейн М.* Советская власть, еврейское землеустройство и ОЗЕТ. – М., 1928; *Мереж ин А.И.* О сплошной коллективизации и ликвидации кулачества у еврейских переселенцев: (обработ. стенограмма долж. 6 рез. газ. "Эмес" 30 января и на объединенном заседании ЦП и Совета ОЗЕТа совместно с активом МОСОЗЕТА. 11. 30.) М., ЦП ОЗЕТа, 1930.

² *Черлюнчакевич Й.А.* Национальный состав Советской Украины, объяснительная записка к этнографической карте УССР. – Харьков, 1925; *Кант ор Я.* Єврейське хліборобство на Україні. – Х., Держ. Вид. 1929; *Финкель Х.* Еврейское землеустройство в Советском Союзе. – Х.: ОЗЕТ, 1927; *Коршунов А. С.* Евреи-земледельцы. – М.: "Безбожник", 1929 и др.

³ *Зісман А.* Суцільна колективізація і ОЗЕТ // *Соціаліст. борозна.* – 1930. – № 4. – С. 5-6; *Каганов І.* П'ять років ОЗЕТу на Україні // *Соціаліст. борозна.* – 1930. - № 5-6. - С. 1-5; *Ніколаєвський Л.* Третьюму Всеукраїнському з'їздові ОЗЕТу // *Соціаліст. борозна.* – 1930. – № 12. – С. 1-5; *Брук Б.* Биробиджан. – М., 1928.

⁴ *Быт овой С.М.* К большой земле: в колхозах ОЗЕТ – очерки. – М.Л. 1931; *Эпшт ейн С.* Пионерам от ОЗЕТа. – М., 1929; *Полянкер Г., Балясна В.* Калініндорфські нариси. – К., 1938.

⁵ *Бломберг С.* Работницы и колхозницы – в ряды ОЗЕТА. – М.,1931; *Быт овой С.М.* Дороги (по еврейским колониям Крыма).- М. - Л.: ГИХЛ, 1931; *Гиневский Я.* Расшифрованные буквы: ОЗЕТ. – М.: "Дер Эмес",1931; *Гольде Ю.* Евреи-земледельцы в Крыму. – М.: "КОМЗЕТ", 1931.

та керівників товариства вилучено з обігу як праці ворогів народу. Їх перевели із бібліотечних та музейних фондів до спецховищ.⁶

Протягом 1950-80-х років в Радянському Союзі практично були відсутні публікації, що стосувалися питань діяльності ТЗЕТу. Історіографію 1950-80-х років характеризують праці закордонних дослідників.⁷ Вони мають відверту ідеологічну спрямованість. В цих роботах ТЗЕТ згадується у контексті діяльності інших радянських органів, зокрема, євсекцій при ЦК КП(б)У. У матеріалах закордонних дослідників робота товариства розглядалася як виклик закордонним єврейським сіоністським організаціям та прагнення радянських властей зібрати за допомогою ТЗЕТу необхідні фінансові ресурси для проведення радянзації єврейських містечок.⁸ Характерним є негативне ставлення авторів статей до наслідків аграризації містечкового єврейства.⁹ В дослідженнях висвітлювалися складні взаємовідносини між єврейськими переселенцями та українськими селянами. В деяких працях простежується лише загальна канва подій без аналізу документальних джерел, у інших, присвячених дослідженню конкретних проблем, джерельна база є більш ґрунтовною.

Із здобуттям Україною незалежності почався якісно новий етап у дослідженні життя єврейської громади України в 1920-ті–30-ті роки. Дослідження першої половини 1990-х років позбавляються стереотипного бачення життя єврейських містечок, причин, що спонукали компартійний режим розпочати переселення.¹⁰ Проходить процес накопичення і осмислення

⁶ Каган Б.Я. Пять лет Сталиндорфского еврейского района. – М.: Дер Эмес, 1935; Каган Б.Я. Сталиндорф. – Київ: Радянське будівництво і право, 1935; Невельшт ейн Е. Фрайдорфский еврейский национальный район (Крым). – М.: Дер Эмес, 1934.

⁷ *Енциклопедія Українознавства*. Словникова частина 2. Видання НТШ. Париж – Нью-Йорк 1955-1957; Брик О.С. Українсько-єврейські взаємовідносини. Вінніпег, 1961.

⁸ *Краткая Еврейская Энциклопедия*. – Тт. 1-6, Иерусалим 1976 – 1999 (Головні редактори Іцхак Орен і доктор Нафтоні Прат).

⁹ Жидовецкий М. Сетмасс-социум Советского еврейства. Сборник статей по еврейской истории и литературе. Книга II часть 1. Израиль, Реховат 1992.

¹⁰ Плат унов В.И. Еврейские сельские поселения колхозов на Украине в 20-е первой половине 30-х годов // 4 Республиканская научная конференция по историческому краеведению. – К., 1989. – С. 268-269; Береншт ейн О. Демографічні аспекти життєдіяльності євреїв України у 20 - 30-х роках ХХ ст. // Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Наукові записки. – К. 1994. – С. 10-17; Орлянский В. Преселение евреев Украины в 20-е годы. Социальные аспекты // Єврейське населення Півдня України: дослідження і документи. - Запоріжжя. – 1994 - Вип. 1. – С. 66-72; Вовк В., Оганисян В., Ковальчук В. Земельное устройство еврейских трудящихся в 20-е годы // Еврейское население Юга Украины: история и современность. – С. 19-20; Самарцев І.Г. Євреї в Україні на початку ХХ ст. // УІЖ. – 1994. – № 1. – С. 19-29; Хонігсман Я.С. Колективізація, голод і занепад єврейського землеробства в Україні // УІЖ. – 1994. – № 2-3. – С. 66-75; Погребінська М. Правове та економічне становище євреїв в Україні (кінець ХІХ -початок ХХ ст.) // УІЖ. – 1996. – № 4. – С. 124-132; Шайкин И. Еврейские земледельческие колонии в Херсонской и Николаевской областях // Єврейська історія та культура в Україні. – К. 1996. – С. 108-114.

джерельного матеріалу та формування нових підходів до вивчення проблем переходу євреїв до занять сільським господарством, діяльності КОМЗЕТу та ТЗЕТу, їх співпраці з закордонним єврейством, участі у проведенні національно-культурного будівництва серед єврейської громади України. Тому вагомі дослідження почали публікуватися переважно з середини 1990-х років. Необхідно виділити роботи Я. Рабіновича, В.Нестеренка,¹¹ в яких досить детально розкрито такі теми як розвиток національної культури, демографія євреїв України та її регіональні особливості, історія єврейських колоній, культурно-просвітницька робота товариства, діяльність закордонних благодійних організацій та їх роль у економічному відродженні єврейства України, державна політика щодо єврейських релігійних наукових закладів в УСРР. У контексті дослідження загальних проблем життя єврейської громади розглядається і історія товариства. Тому, як правило, дослідження обмежуються висвітленням окремих питань функціонування ТЗЕТу. Серед праць дослідників початку нового століття слід виділити роботи В. Орлянського, Л. Місінкевича, О. Козерода, М.Журби.¹² Завдяки ґрунтовній документальній базі названим авторам вдалося не лише описати головні стадії реалізації програми переселення, але і прийти до узагальнюючих висновків щодо історичної долі єврейського населення України з погляду сучасних завдань державотворення.

В останні роки було захищено ряд дисертацій, в яких розглядалися різні сторони життя єврейства в 20-ті-30-ті роки ХХ ст., включаючи ТЗЕТ.¹³ Проте жодна із цих робіт повністю не висвітлила всі сторони діяльності товариства. Вимагає більш ґрунтовних досліджень і політика більшовиків щодо створення КОМЗЕТу та ТЗЕТу. Вона має розглядатись у контексті здійснення “соціалістичних” експериментів в єврейському містечку та селі та участі в цих процесах єврейських громадських організацій.

¹¹ *Рабінович Я.Й.* На зламі віків (до 1000-річчя проживання євреїв в Україні). – К. 1998; *Нест еренко В.А.* Національні відносини на Поділлі в 20-30-ті роки ХХ ст.: Автореф. дис... канд. істор. наук: 07.00.01. / Чернівецький державний університет ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 1998. – 16с.; *Агро-Дж ойнт* (К семидесятилетію основания). - Днепропетровск 1995.

¹² *Козерод О. В.* Евреи Украины в период новой экономической политики: 1921 – 1929гг. – К. СПД Савчина, 2002. – 313с.; *Місінкевич Л.Л.* Коренізація і національні меншини Поділля у 20-30-х рр. ХХ століття. – К.: Рідний край, 1999. – 176с.; *Орлянський В.С.* Євреї України в 20 - 30-ті роки ХХ сторіччя: соціально-політичний аспект. – Запоріжжя, 2000. – 339с; *Журба М. А.* Громадські об'єднання радянського села і національні меншини України (20-30-ті рр. ХХ ст.). – К., 2002.

¹³ *Горюнова Є.О.* Соціально-політичні процеси в селі Кримської АРСР 1920-х років.: Автореф. дис... канд. істор. наук.: 07.00.01. / Запоріжський державний університет. – Запоріжжя, 1999; *Черкаський А.В.* Національно-культурне будівництво на Півдні України у 20-ті роки, Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. істор. наук. – Одеса, 1994; *Молот кина В.К.* Культурно-освітня діяльність громадських організацій України в умовах НЕПу (1921-1929). Автореф. дис... канд. істор. наук.: 07.00.01. / НАН України. К., 2005; *Сучкова О.Ю.* Євреї в Донбасі

В публікаціях деяких сучасних закордонних авторів, зокрема, в працях А.Сімонової, О. Будницького, А. Блюма, А. Барковець, А. Ваксберга, робляться спроби дослідити питання переселення євреїв та діяльності громадських та державних організацій, що здійснювали та контролювали процес аграризації українського єврейства.¹⁴ Проте закордонні дослідники мають різні підходи у розумінні ролі ТЗЕТу у здійсненні переселення. Зокрема, О.Будницький критикує закордонних дослідників за їх твердження про нереальність самого поняття єврей-селянин. Він доводить тезу про позитивний вплив політики аграризації, яку проводив компартійний режим. А. Ваксберг, навпаки, пов'язує виникнення товариства з програмою протидії радянських властей програмі заселення Палестини і розглядає ТЗЕТ як організацію, що боролася з впливом закордонних єврейських організацій. Необхідно зазначити, що у зарубіжній україністиці історія ТЗЕТу не була предметом спеціального вивчення. Лише в деяких дослідженнях згадується діяльність організації.

Таким чином, зроблений історіографічний аналіз літератури, що стосується теми дисертаційного дослідження, підтверджує, що необхідне подальше вивчення взаємодії більшовицького режиму та єврейської громадської ініціативи в 20–30-ті роки ХХ століття.

Джерельну базу дослідження склали різноманітні за походженням, видами, ознаками та змістом друковані і неопубліковані джерела, періодичні видання.

Основною джерельною базою дослідження стали архівні документи. Були опрацьовані матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та органів державного управління України. Зокрема, фонду 571"Української Ради Товариства по земельному облаштуванню трудящих євреїв". Використано матеріали 505 фонду, що носить назву "Фонд Всеукраїнської комісії в справі земельного облаштування працюючих євреїв, при Президії ВУЦВК". Значна кількість важливих документальних свідчень знайдено в інших основних за значимістю фондах архіву, зокрема, у фонді Всеукраїнського виконавчого комітету Рад (фонд 1), у 5 фонді Народного комісаріату внутрішніх справ міститься ряд справ, що стосуються діяльності ТЗЕТу. Матеріали фондів дозволили дослідити історію єврейської громадської ініціативи в 20-30-х роках ХХ століття, встановити ступінь одержавлення та залежності громадських організацій від партійних органів.

(20-30-ті роки ХХ ст.) Автореф. дис... канд. істор. наук.: 07.00.01. / Донецький національний університет. – Донецьк, 2005.

¹⁴ *Сімонова А.В.* Сионистское движение в Советской России (1917-20-е годы). Дис. на соиск. учен. степени канд. ист. наук. – М., 1999; *Будницький О.* Евреи и русская революция. Материалы и исследования. – Москва, Иерусалим, – 1999; *Блум А.В.* Еврейский вопрос под советской цензурой 1917 – 1991. – Санкт-Петербург 1996; *Барковец А.* Об основных этапах деятельности "Агро-Джойнта" // Вестник еврейского университета в Москве. – № 2 (12). – М. 1996. – С. 134-144; *Ваксберг А.* Сталин против евреев. Секреты страшной эпохи. Нью-Йорк, 1995.

З Центрального державного архіву громадських об'єднань України опрацьовано матеріали, які знаходяться в фонді ЦК КП(б)У (фонд 1), фонді єврейських націоналістичних партій (фонд 41) серед матеріалів Голоvbюро єврейської комуністичної секції. Використано документи про створення і діяльність єврейських національних районів в Україні, єврейських міських та сільських Рад, які містяться в ДАКО, ДАМК. Вони дали можливість прослідкувати процес облаштування єврейських переселенців у нових сільськогосподарських районах. Дослідити ставлення єврейських націоналістичних партій до діяльності товариства та партійних органів.

Велику масу документів, які проливають світло на діяльність Всесоюзного і Українського ТЗЕТу використано з фондів архівів Російської Федерації. В Російському архіві Соціально-політичної історії в 445 фонді "Центральне бюро єврейських секцій при ЦК ВКП(б)" зберігається ряд документальних матеріалів з теми дослідження – це протоколи Всеросійських конференцій єврейських секцій при РКП(б), засідань Центрального бюро єврейських секцій при ЦК ВКП(б), циркулярні листи, плани роботи, звіти, листування з відділеннями ЦК ВКП(б) з питань земельного облаштування євреїв. Вивчені матеріали сприяли аналізу агітаційно-пропагандистської, культурно-просвітницької роботи товариства серед єврейського населення, дослідженню історії єврейських сільськогосподарських колективів, участі товариства у боротьбі радянських органів проти єврейських партій і груп як в Російській Федерації, так і на території України. Крім того слід виділити ряд матеріалів, що проливають світло на антирелігійну пропаганду, яку проводив Всеукраїнський ТЗЕТ. Це матеріали Державного Архіву Російської Федерації, зокрема, фонду Р-9498 "Всесоюзне товариство по земельному облаштуванню трудящих євреїв" та фонду 7541 (КОМЗЕТ при Президії Ради національностей РНК СРСР). Всього автором було опрацьовано 15 архівних фондів (250 справ), у результаті чого до наукового обігу введено ряд нових документів.

Органічною частиною корпусу джерел є періодичні видання. Автором проаналізована центральна, республіканська і місцева періодика. Були опрацьовані періодичні видання ТЗЕТу: журнали „Трибуна” та „Соціалістична борозна”, одноденні газети, що випускали відділення товариства.

Отже, використання розлогого комплексу джерел створило достатнє підґрунтя для реалізації поставлених у дисертаційному дослідженні завдань.

Розділ другий „Історичні обставини, створення та етапи діяльності Товариства по землеоблаштуванню єврейських трудящих в УСРР”

Проведення радянською владою соціально-економічних експериментів, політика „воєнного комунізму”, погроми призвели до розорення містечкового єврейства Правобережної України. Серед декласованих єврейських ремісників, гендлярів, активно

діяли як антибільшовицькі організації, так і єврейські комуністичні партії. Поширювались гасла, що закликали до боротьби з більшовиками. Євреї містечок шукали виходу із ситуації, вбачаючи його або у переїзді до великих міст, де вони могли влаштуватись на промислові підприємства, або у крайньому випадку, у переході до занять сільським господарством. Неконтрольована міграція єврейства до приміських сіл та сільськогосподарських районів спричиняла конфлікти між ним та українським селянством. Ситуацію ускладнювала націоналізація торгівлі та заборона використовувати у кустарному виробництві працю найманих робітників. Проголошена в 1921 році нова економічна політика не вирішила ситуацію в містечках Правобережної України. Продукція дрібних ремісників не могла конкурувати з більш дешевими і якісними промисловими товарами. Це призводило до занепаду посередницької торгівлі. Вже на середину 1920-х років в ній була зайнята лише десята частина єврейського населення. Більш ніж на третину зменшилась і кількість євреїв-кустарів. Вони поповнили лави робітників на фабриках та заводах. Економічну ситуацію в містечках ускладнив голод 1921-1922 років. Негативна інформація про критичний економічний стан українського єврейства поширювалась за кордон. Компартійний режим вимушений був дозволити діяльність у містечках єврейських зарубіжних благодійних організацій, але розумів, що розгорнута цими організаціями адресна допомога біднякам виводить єврейство з-під контролю владних органів на місцях.

Проведення органами державної влади політики монополізації і підконтрольності партійним органам всього суспільного, політичного та ідеологічного життя країни потребувало поступового зменшення впливу, а згодом і розпуску національних громадських організацій, якими були недержавні організації та представництва закордонних добровільних товариств. Влада прагнула поставити під свій контроль єврейський громадський рух. Силові заходи, які використовувались на початку 1920-х років, не могли принести бажаних результатів. Вони лише посилили еміграційні тенденції серед українського єврейства. Керівники євсекцій змінили репресивні методи на ідеологічні. Ставка була зроблена на провладні громадські організації. Створення нової добровільної формально незалежної від держави організації, яка не брала б участі в заходах радянських репресивних органів, дозволяло владі контролювати економічне та політичне життя єврейської громади України. Такою організацією стало Товариство по землеоблаштуванню єврейських трудящих. Новостворене товариство замінило собою Єврейський громадський комітет, який на початку 20-х років керував процесами допомоги єврейським громадам в СРСР. Товариство нагадувало собою свого попередника: така ж структура та організація керівних органів, така ж система осередків на місцях та філії в багатьох союзних республіках, зокрема, і в Україні, підконтрольність в своїй діяльності

державним органам та каральній системі. Національна обмеженість та однорідність на початковому етапі та інтернаціональність і масовий характер членства в товаристві пізніше, дозволило товариству залучити до своїх рядів різні соціальні групи містечкового єврейства та виявити серед них „неблагонадійні” елементи. Участь товариства в різних кампаніях, які проводив більшовицький режим, дозволяло владним органам здійснювати з його допомогою пропагандистську роботу серед єврейських мас з метою їх радянзації .

В діяльності товариства простежується п'ять основних етапів, віхами яких виступають всеукраїнські з'їзди ТЗЕТу. Перший етап організаційного оформлення товариства – від 1925 року до II республіканського з'їзду ТЗЕТу в грудні 1928 року, характеризувався активною участю тзетівців в допомозі євреям-переселенцям. В період між II й III з'їздами ТЗЕТу (останній відбувся в грудні 1930 року) товариство активно займається переселенською роботою на Україні і допомогою переселенцям Криму, формує перші єврейські групи для переселення до Біробіджану. З 1930 по 1933 рік товариство активно використовується радянським режимом для проведення суцільної колективізації серед єврейських переселенців. Протягом цього часу виразно виявляються ознаки одержавлення, бюрократизації товариства. Після 4-го Всеукраїнського з'їзду ТЗЕТ остаточно перетворюється в одержавлену структуру, в одну з численних державних громадських організацій, які лише офіційно мали статус добровільних товариств. Новий сплеск активної роботи товариства припадає на 1934 рік. Після голодомору 1932-1933 років держава прагнула відродити переселенський рух єврейства. Робота ТЗЕТу на даному етапі стосувалась допомоги Єврейській автономній області. Державні органи – КОМЗЕТ, Наркомзем, Колгоспцентр лише декларували підтримку єврейському землеробському населенню в Україні. Основні кошти направлялись до Біробіджану. З 1936 року і до своєї ліквідації в 1938 році Всеукраїнський ТЗЕТ існує лише формально: осередки товариства не працюють, членські внески майже не збираються. Протягом 1937-1938 року великий відсоток керівного складу товариства та його звичайних членів були репресованими.

Таким чином, протягом усього періоду існування товариство перебувало під впливом партійних та державних органів, політика яких підпорядковувалася завданням радянзації національних громадських рухів.

Розділ третій „ТЗЕТ у здійсненні соціалістичного експерименту в українському селі у 20-30-х роках”

З моменту створення ТЗЕТ розглядався компартійним режимом як організація, яку можна використати для залучення українського єврейства до соціалістичного суспільного експерименту. Створення товариства мало покласти край впливу на єврейське містечко єврейських національних небільшовицьких організацій. ТЗЕТ мав стояти на чолі всіх програм, які розробляли партійні органи

для єврейської громади містечок. Ще на початковому етапі існування, при проведенні обстеження економічного стану жителів містечок та агітаційної кампанії за переселення, товариство використовувалось владою для здійснення пропаганди комуністичного ладу, агітувало за радянську владу. Під виглядом вечорів та зустрічей з переселенськими групами осередки ТЗЕТу проводили агітаційну роботу серед єврейських трудящих. В листівках, що розповсюджувались у єврейських містечках, наголошувалось на тому, що у проблемах містечка винні сіоністські організації та їх ідеологія, яка допомагає багатим і нехтує інтересами бідняків. Тільки протягом 1925–1929 року серед жителів єврейських містечок було розповсюджено 90 тис. листівок, 10 тис. плакатів з гаслами товариства. А в 1928 р. було прийнято рішення вивести зі свого складу соціально ненадійний елемент, зокрема, „куркулів”, позбавлених політичних прав, так званий „нетрудовий елемент”, колишніх учасників єврейських партій і посилити вплив пролетарських робітничих мас.

Товариство залучалось компартійним режимом для проведення колективізації єврейських переселенських господарств. Активісти ТЗЕТу здійснювали усупільнення живого та мертвого інвентарю переселенців. На 1 січня 1932 року в єврейському Калініндорфському районі було колективізовано 98,7 % господарств. Примусова колективізація викликала негативну реакцію серед переселенців. Ослаблені колективізацією, хлібозаготівлею та голодом єврейські колгоспи потребували термінової допомоги для проведення посівних та збиральницьких кампаній. Товариство надсилало з підшефних підприємств до єврейських колоній бригади робітників. Одночасно з процесом колективізації влада проводила і перевірку соціального складу єврейського населення у процесі виборів до Рад, під час проведення якої товариство виявляло “неблагонадійний елемент”, влаштовувало показові процеси в єврейських колоніях над „ворогами” радянської влади.

Партійно-радянське керівництво республіки було зацікавлене і в проведенні серед єврейства антирелігійної роботи. Товариство мало проводити атеїстичні заходи в контексті культурного обслуговування переселенців, тісно співпрацюючи з Союзом воєвничих безвірників. З середини 1920-х рр. євсекції КП(б)У використовували ТЗЕТ для залучення єврейської молоді та дітей до радянського будівництва. Основним видом роботи товариства компартійні органи визначили підтримку молодіжних театрів, створення осередків “Друзів ТЗЕТу”. Товариством проводилися лотерейні кампанії, кошти від яких надсилались до Москви. Серед членів товариства збирались кошти на реалізацію програми індустріалізації країни. Тільки до фонду колективізації товариство збило 130 тис. крб. Добровільні єврейські організації здійснювали формування єврейської шкільної мережі в переселенських районах. В школах, які фінансувало товариство, були відсутні єврейські релігійні традиції. Осередками життя молоді були новостворені ТЗЕТом робітничі інтернаціональні клуби,

школи робітничої молоді. Вони працювали під ідейним проводом і контролем агітаційно-пропагандистських відділів партійних комітетів на підставі обіжників ЦК КП(б)У. Відповідно до цілей політики коренізації, національні заклади культури працювали мовою їдиш. Особливим видом культурно-освітніх закладів, що відкривав ТЗЕТ, були Будинки переселенців. За їх допомогою товариство на місцях проводило агітаційну та антирелігійну роботу. На початку 30-х років проходив незначний, але все ж таки ріст кількості єврейських шкіл, що відбувся за рахунок коштів товариства. Крім того, розвивається мережа ФЗУ, які фінансував ТЗЕТ.

З середини 30-х років ХХ століття почався наступ на національний єврейський рух. Політичні репресії стали головним засобом здійснення аграрно-соціальної політики. На початку 1937 року посилювався адміністративно-репресивний тиск на іноземні громадські організації. Проходили масові арешти серед організаторів переселенських кампаній, цілеспрямовано переслідувались іноземні спеціалісти. Це унеможливило роботу організацій на території СРСР і УРСР. Для остаточної їх ліквідації державні органи використали ТЗЕТ.

Після 1934 р. ТЗЕТ переключив свою увагу на реалізацію програми допомоги Єврейській автономній області з центром в Біробіджані. В цей час на Україні перестали працювати і інші добровільні товариства. Згоралося і культурне обслуговування єврейських переселенців.

Отже, товариство залучалось партійним режимом для реалізації програми соціалістичного експерименту в українському селі. Його діяльність була спрямована на інтеграцію євреїв до соціалістичного способу життя та ліквідації національної ідентичності.

У четвертому розділі „Роль громадського єврейського землеблаштування у реалізації державних програм переселення єврейського населення УСРР” розглядаються питання переселення єврейства містечок Правобережної України на Північне Причорномор’я та до новоствореної Єврейської автономної області.

Більшовицький режим прагнув за допомогою єврейських секцій, громадських та добровільних організацій втілити в життя програму соціалістичних перетворень у єврейських містечках Правобережної України. Головну мету, і одночасно основний засіб виконання проголошених завдань, більшовики бачили у залученні єврейства до виробництва та сільського господарства. Ідеальним варіантом розв’язання проблеми комуністичне керівництво проголосило участь єврейства містечок у сільськогосподарському виробництві. “Пролетаризація” єврейських мас мала реалізовуватись через програму переселення євреїв до районів Півдня України та Криму та

створення в степових районах єврейських національно-адміністративних одиниць. Програму переселення мали фінансувати державні структури, а також закордонні єврейські філантропічні організації. Для налагодження контактів з єврейським світом було створено добровільну організацію ТЗЕТ. Кошти, які надходили від спонсорів для переселення, проходили через товариство і частина з них зникала, не потрапляючи до адресатів. Величезних асигнувань вистачило лише на побудову декількох десятків єврейських колоній. Переселенці потерпали від посух, недородів, через непридатність для сільського господарства цілих земель. Робота на місцях проводилась авральними методами. Переселенці заселялись в недобудовані будинки, а то і просто в землянки. Створювались фіктивні „паперові” колективи та переселенські поселення. Новостворені єврейські колонії протягом 1929-1931 року були колективізовані. Політика суцільної колективізації кінця 20-х – початку 30-х років ХХ століття призвела до інтернаціоналізації єврейських колгоспів. Їх об'єднували з українськими господарствами. Це призвело до поступового згортання процесів переселення.

В кінці 1920-х років роботу товариства влада направила на реалізацію проекту зі створення на Далекому Сході Єврейської автономної області. Поступово згортається переселення на Південь України. Робота товариства на українських фондах ведеться за залишковим принципом, а з середини 1930-х років поступово згасає. Економісти і агрономи ТЗЕТу виступали проти переселення в район Біробіджану. Не дивлячись на відсутність умов для проживання, у 1928 році радянський уряд вирішив розпочати переселення євреїв в цей район, з метою створення там єврейської адміністративно-територіальної одиниці. У перші роки туди прибуло декілька тисяч переселенців. Але через важкі побутові умови, поганий клімат, відсутність роботи та соціальної інфраструктури більше половини переселенців 1928-1933 років повернулося назад. Біробіджанський проект викликав полеміку між прибічниками та противниками єврейської колонізації в СРСР. Проект критикувало керівництво ТЗЕТу, наголошуючи на непридатності виділених для переселення територій, що потребували від переселенців величезних витрат на переїзд і облаштування. З 1929 року товариство залучило до допомоги переселенцям кошти іноземних добровільних єврейських організацій. Угоди були укладені з „Агро-Джойнтом”, Американським комітетом з переселення іноземних євреїв в Біробіджані. На кошти закордонних організацій та ТЗЕТу до середини 1930-х років в Біробіджані були побудовані дороги, проведено осушення боліт. Представники єврейської національності зайняли керівні посади в області. Створювались єврейські національні школи, виходили газети та журнали. В 1931 році до переселення залучили навіть демобілізованих солдат-євреїв. Єдиним роком, коли переселенці не повертались в Україну, був 1932 рік – рік Голодомору.

Того року Всеукраїнський ТЗЕТ завербував для переселення з України 14 тис. охочих, але вже наступного року 60 відсотків переселенців повернулось назад на Україну. В 1933 планувалось переселити 25 тис. осіб, а охочих виявилось тільки 3 тис. Протягом 1936-1937 року згортається реалізація програми переселення до ЄАО. Товариство обмежує фінансування проектів. Проходять репресії щодо керівництва області. Остаточо переселенські програми згортаються в 1938 році після ліквідації представництв іноземних добровільних організацій в СРСР та ТЗЕТу.

Таким чином, реалізація програми аграризації єврейського населення України в 20-30-ті роки ХХ століття завершилась невдачею. Компартійний режим колективізував єврейські переселенські господарства, єврейські національні райони були ліквідовані.

На підставі критичного вивчення широкого кола джерел дисертантом були зроблені такі **висновки:**

– Проведений аналіз вітчизняної та зарубіжної історіографії свідчить про те, що на даний час відсутнє комплексне дослідження, в якому було б розглянуто політику більшовицького режиму щодо єврейської громадської ініціативи. Дана проблема досліджувалась лише фрагментарно. Наявна джерельна база дисертаційного дослідження є достовірною та являє собою комплекс архівних і опублікованих документів, які дали змогу автору повною мірою здійснити узагальнюючий аналіз проблеми.

– Політика більшовицької еліти в сфері економічних перетворень доби воєнного комунізму та громадянської війни призвела до декласування єврейських гендлярів, ремісників та кустарів містечок Правобережної України. Євреї опинились на грані економічного та демографічного колапсу. Населення містечок голодувало. В містах та містечках поширювались антирадянські настрої. Новостворена владними органами громадська організація Товариство по землеоблаштуванню єврейських трудящих мала об'єднати декласованих жителів містечок та залучити їх до побудови радянського суспільства.

– Всеукраїнський ТЗЕТ мав прийти на зміну ліквідованим традиційним єврейським національним організаціям з метою втілити в життя політику партійно-державних органів. З початку своєї діяльності товариство розглядалося як пропартійна організація. В період лібералізації суспільних відносин, саме через товариство єврейське населення містечок Правобережної України залучалося до участі у господарських та культурних перетвореннях. В подальшому неухильно знижувався рівень зацікавленості владних структур у національних громадських організаціях. Товариство поступово перетворювалося на інтернаціональну організацію з низькою часткою єврейського населення. В добу колективізації та голодомору партійні функціонери використовували

товариство у здійсненні соціально-мобілізаційних акцій, у виробничому змаганні та інших акціях. Робота товариства розгорталася в напрямках, визначених владними органами, і підпорядковувалась завданням залучення єврейства містечок до соціалістичних перетворень в УСРР. Не дивлячись на свій організаційний та господарсько-політичний вплив на єврейську людність, після участі в колективізації переселенських районів ТЗЕТ втрачає підтримку у рядових переселенців. В останні роки своєї діяльності товариство залишалося зняряддям впливу тоталітарної влади на єврейську громаду. ТЗЕТ, як і решта громадських організацій був лише компонентом політичної системи „диктатури пролетаріату”, і використовувався владою для маніпуляції свідомістю громадян. Входячи до системи радянських громадських організацій, товариство протягом свого існування піддавалося різним проявам тоталітарного впливу компартійного режиму. Використовувалися як економічні, агітаційно-пропагандистські, так і карально-репресивні методи (репресії керівного складу, обмеження фінансування товариства, направлення коштів на нецільові програми тощо). Згідно з рішенням партійних органів України місцева єврейська інтелігенція, партійні працівники, інженери, службовці складали кістяк товариства. В директивному порядку визначались квоти для кожної округи та кількість представників єврейської меншини. Структурні одиниці товариства створювались і функціонували за директивами НКВС. Осередки ТЗЕТу не мали підтримки серед місцевого населення.

– Товариство брало активну участь у ідеологічно заангажованих кампаніях, які очолювали партійні функціонери. Різноманітні заходи товариства виступали засобом пропаганди радянського способу життя, радянської культури. Новостворені товариством заклади культури були осередками партійної та радянської пропаганди. На початку 1930-х років згортається процес переселення і облаштування єврейства на території УСРР. Відбувалися зміни і в роботі товариства. Воно перетворюється на інтернаціональну організацію. ТЗЕТ все частіше використовувався для роботи за кордоном України. Кошти товариства витрачались для проведення суцільної колективізації єврейських переселенських господарств. Його робота повністю залежала від волі партійних чиновників і розглядалася через призму партійно-радянської ідеології.

– З моменту проголошення кампанії землеоблаштування пріоритетним напрямом діяльності товариства є формування переселенських колективів. Вже на першому етапі переселення держава встановила ряд обмежень. Заборонявся самостійний переїзд бажаючих, створення індивідуальних господарств. В постановках радянських органів зазначалось, що організація єврейських сільськогосподарських комун і кооперативів не повинна мати специфічних особливостей. КОМЗЕТ і ТЗЕТ мали чітко стежити за соціальним складом переселенців, за дотриманням правильної організації єврейських колективів, ліквідовуючи в процесі їх переселення

різні форми господарювання і залишаючи виключно одну – колективну. На товариство покладался контроль за діяльністю закордонних благодійних організацій у справі переселення. ТЗЕТ активно використовувався для ліквідації серед єврейських переселенців приватновласницьких господарств, приймав участь у перетворенні фермерських поселень на централізовані, чітко адміністровані господарські колективи, в яких виробник відчужувався від землі і результатів своєї праці. Робота товариства та партійних органів призводила до підриву серед єврейства основ самодіяльності, ініціативності у виробництві, єврейські селяни втрачали стимул до сільськогосподарської праці та переселення.

Основний зміст та висновки дисертації викладені у публікаціях:

- 1.** *Журба М.А. Доценко В.О.* Шестикутна зірка над полем: Життя і смерть єврейського землеоблаштування в Україні (20-30-ті роки ХХ століття): Монографія. – К.: „МП Леся”, 2005. – 230с. (зібрано та проаналізовано літературу, розроблено концепцію).
- 2.** *Доценко В.О.* Всеукраїнське Товариство по землеоблаштуванню єврейських трудящих у переселенні єврейського населення Правобережної України на Південь України та Крим в другій половині 20-х років ХХ століття // *Культура народів Причорномор'я*. 2005. – № 64. – С. 50-56.
- 3.** *Доценко В.О.* Загальносоюзні кампанії щодо українського єврейства у 20-х – 30-х роках ХХ століття та участь у них Товариства по землеоблаштуванню єврейських трудящих УСРР // *Українознавство*. 2005. – № 3. – С. 99-103.
- 4.** *Доценко В.* Початок державної програми єврейського переселення на південь України в другій половині 20-х років ХХ століття та участь в ній всеукраїнського товариства по землеоблаштуванню єврейських трудящих // *Знаки питання в історії України: українська історія у європейському контексті: Збірник матеріалів II міжнародної конференції / Упор. Страшко Є.М. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2005. – С. 96-99.*
- 5.** *Доценко В.О. Журба М.А.* Товариства по землеоблаштуванню трудящих євреїв. Культурницька діяльність в Україні (20-30-ті рр. ХХ ст.) // *Вісник державної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2001.- №3. - С. 96-104. (підготовлено план статті матеріали про культурну і освітню роботу).
- 6.** *Доценко В.О. Чернега П.М* Єврейська проблема міст порубіжних районів Лівобережжя в 20-30-х рр. ХХ ст. // *Література та культура Полісся*. Випуск 17. Ніжин – 2002. – С. 102-106. (аналіз літератури, висновки)
- 7.** *Доценко В.О. Журба М.А.* До проблеми історіографії діяльності Товариства по землеоблаштуванню єврейських трудящих в Україні // *Избранные труды Запорожских еврейских чтений 1991-2004.* – Зопорожье: “ДИВО”, 2005. – С. 190-214. (концепція, аналіз джерел радянського періоду).

8. *Доценко В.О.* Участь Всеукраїнського Товариства по землеоблаштуванню єврейських трудящих в державній програмі єврейського переселення на Південь України в другій половині 20-х років ХХ століття // Еврейская мысль сквозь века. Выпуск 6. Днепропетровск – 2002. – С. 131-146.

9. *Доценко В.О.* До питання про початковий період діяльності товариства по земельному облаштуванню єврейських трудящих (ТЗЕТ) в Україні // Запорожские еврейские чтения Выпуск 5. Запорожье. – 2001. – С. 189-194.

10. *Доценко В.О.* Ліквідація ТЗЕТу органами державної влади // Запорожские еврейские чтения Выпуск 6. Запорожье. – 2002. – С. 149-153.

11. *Доценко В.О.* Боротьба органів Радянської влади з єврейським національним рухом та участь в ній ТЗЕТу в 20-30-х рр.. ХХ ст. // Запорожские еврейские чтения Выпуск 7. Запорожье. – 2003. – С. 160-164.

12. *Доценко В.О.* Товариство по землеоблаштуванню єврейських трудящих УСРР в загальносоюзних господарських кампаніях // Запорожские еврейские чтения Выпуск 8. Запорожье. – 2004. – С. 157-165.

13. *Доценко В.О.* Громадська ініціатива українського єврейства чи витвір більшовицького режиму? До питання діяльності Товариства по земельному облаштуванню єврейських трудящих в Україні в 20 – 30-ті роки ХХ ст. // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Поліграфічний центр „Фоліант”, 2005. – Т. VI. – С. 372-385.

14. *Доценко В.О.* Боротьба органів радянської влади з єврейським національним рухом та участь в ній ТЗЕТу у двадцяті–тридцяті роки ХХ століття // Голокост в Україні у регіональному і загальнолюдському вимірі. Матеріали міжнародної наукової конференції (18–20 листопада 2003 р.). Збірник наукових праць. – С. 21-28.

АНОТАЦІЯ

Доценко В.О. Єврейське громадське землеоблаштування в Україні (20-ті – 30-ті роки ХХ століття). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2005.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню діяльності Товариства по землеоблаштуванню єврейських трудящих України і державних структур по здійсненню політичних та соціокультурних перетворень. Проаналізовано механізм адміністративно-політичної та фінансово-господарської взаємодії товариства з органами радянської вертикалі управління, з іншими єврейськими громадськими організаціями в

контексті здійснення політики залучення єврейських трудящих до с/г праці в 20-30-ті ХХ ст. В роботі на широкому архівному матеріалі розкриті особливості проведення колективізації єврейських переселенських колективів. У дослідженні простежується участь єврейських громадсько-політичних організацій у здійсненні аграрно-соціальних перетворень, реалізації культурницьких та переселенських програм більшовицького режиму у 20-30-х роках ХХ століття.

Ключові слова: громадська організація, переселення, землеоблаштування, коренізація, євреї.

АННОТАЦИЯ

Доценко В.О Еврейское общественное землеустройство в Украине (20-е – 30-е годы ХХ века). – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01. – история Украины. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2005.

Диссертация посвящена комплексному исследованию деятельности Общества по землеустройству еврейских трудящихся (ОЗЕТ) Украины и государственных структур по осуществлению социально-экономических, политических и культурных преобразований. Проанализировано механизм административно-политического и финансово-хозяйственного взаимодействия общества с органами советской вертикали управления, с другими еврейскими общественными организациями в контексте осуществления политики содействия переходу еврейских трудящихся к занятиям сельским хозяйством в 1920-30-е годы ХХ века.

В работе на широком архивном материале рассмотрено причины, приведшие еврейское население местечек Правобережной Украины к экономическому упадку в начале 20-х годов ХХ века. Сильное влияние на экономическое положение евреев имели последствия первой мировой и гражданской войны, погромов, а также политики “военного коммунизма” проводимой большевицкой партией. Автор отмечает, что экономическая политика большевицкой партии в отношении еврейского населения местечек определялась негативным отношением к мелкобуржуазным элементам, участникам еврейских национальных партий. Политика, проводимая партийными органами, вызывала активное недовольство советской властью среди евреев местечек. Усиливается влияние сионистских партий и небольшевицких молодежных объединений. Еврейское население ищет выход из сложившейся ситуации в смене рода деятельности, стихийном переходе к занятиям сельским хозяйством. Это привело к смене приоритетов деятельности большевицкой

партии. По мнению автора большевицкое руководство преднамеренно возглавило процесс переселения евреев. Этот курс привел к усилению влияния партийного руководства на еврейское населения Украины и ликвидации национального антибольшевицкого подполья.

В диссертации раскрыты особенности организации и проведения переселенческой кампании второй половины 20-х – 30-х годов. Показано позитивное участие в организации переселения еврейских общественных организаций на примере Общества по землеустройству еврейских трудящихся. Деятельность ОЗЕТа, по мнению автора, позволила партийным функционерам использовать финансовые ресурсы иностранного еврейства, заинтересовать и привлечь к реализации программы большую часть бывших антисоветских элементов. Автор подчеркивает, что переселения евреев на юг Украины и Крым целиком и полностью зависело от воли партийного руководства, которое определяло формы работы общественных организаций, устанавливало требования к формированию переселенческих групп. Исследования показывают, неподготовленность проводимой режимом кампании.

В результате исследования истории ОЗЕТа, автор выделил пять основных этапов его деятельности, которые совпадают с изменениями политики правящей партии по реализации программы еврейского землеустройства. Политика общества полностью зависела от воли партийных чиновников. Все программы, которые осуществлял ОЗЕТ, согласовывались с государственными организациями, в частности Комитетом по землеустройству еврейских трудящихся, и использовались компартийным режимом для советизации еврейского населения, а также для его интеграции в систему советского общества. ОЗЕТ принимал участие в ликвидации еврейских национальных партий, в осуществлении программы коллективизации еврейских переселенческих коллективов.

Вместе с тем, в работе рассмотрено осуществление обществом культурного строительства среди еврейских переселенцев. Общество финансировало организацию школьного строительства в переселенческих районах, помогало школам педагогическими кадрами. На средства ОЗЕТа содержались медицинские и дошкольные учреждения. Но автор отмечает, что активисты общества использовали культурные и образовательные учреждения для открытой пропаганды успехов партии большевиков в осуществлении государственного и национального строительства. Идеологический аспект и антирелигиозная пропаганда занимали существенное место в работе общества.

Акцентируется внимание на процессе переселения еврейского населения Украины на Дальний Восток в Еврейскую автономную область. Определены основные факторы, приведшие к сворачиванию программы, рассмотрена роль ОЗЕТа в осуществлении кампании.

Ключевые слова: общественная организация, переселение, землеустройство, коренизация, евреи.

ANNOTATION

Dotsenko V.O. Jewish Social Land Location in Ukraine (20th-30th years of the XX century). – Manuscript.

Thesis for achieving the scientific degree of a candidate of historic sciences for speciality 07.00.01 – history of Ukraine. – M.P.Dragomanov National Pedagogic University. – Kyiv, 2005.

Dissertation is dedicated to the complex investigation of Community on of jewish masses activity of Ukraine and state structures on realization of social-economic, political and cultural transformations. Mechanism of administrative-political and financial-economic community interaction with organs of soviet power vertical line of administration, with other jewish social organizations in the context of realization the policy of enlisting the policy of involving jewish masses to agricultural work in 20th-30th of the XX-th century is analyzed. Peculiarities of carrying out collectivization in jewish resettlement communities are come down in the article using wide archives materials. The participation of jewish social-political organizations in realization agrarian-social transformations, realization of cultural and resettlement programme of bolshevik regime in 20th-30th of the XX-th century is traced in the investigation.

Key words: social organization, resettlement, land location, rootness, jews.